

HAZARDIRANJE S STAROSTJO

Povzetek. V zadnjih desetletjih dvajsetega stoletja je postala starost socialni in ekonomski problem, ki se posebej veže na naraščajoče nesorazmerje med delovno aktivnim in neaktivnim prebivalstvom. Ponovne presoje programov upokojevanja dokazujejo, da so pred desetletji sprejeta pravila upokojevanja nezdružljiva s sedanjimi strukturnimi spremembami, zaradi česar bi se morali spremeniti tudi uveljavljeni pogodbi o delu in blaginji. Ob naslonitvi na tovrstne probleme, kot so analizirani v mednarodnih strokovnih virih, preverja avtorica ob analizi slovenske empirične evidence domnevo, ali velja tudi za slovenske upokojene, da na njihov življenjski standard bolj vpliva razredna pripadnost (izobrazba in poklic) kot pa pripadnost kohorti. Ugotovitve analize to domnevo potrjujejo z naslednjimi sklepi: 1. dohodek gospodinjstva je odvisen od izobrazbe, ne pa tudi od spola in starosti; 2. upokojeni imajo lahko nižji življenjski standard kot zaposleni, vendar pa je zelo verjetno, da pa ta zveza primarno ni odvisna od statusa upokojenosti; 3. zadovoljstvo z življenjskimi pogoji ni povezano z njimi samimi. Tako je podobno kot v primerljivih mednarodnih virih zavrnjena domneva, da sta starost in upokojenost sama po sebi pomemben dejavnik siromašenja.

Ključne besede: starostna struktura, upokojevanje, blagostanje, siromaštvo.

Uvod

Starost vedno izgublja proti mladosti, velja splošno prepričanje; celo več, različni viri iz celotne človeške zgodovine dokazujejo, da starejši vedno obžalujejo izgubljeno mladost, medtem ko mladi trepetajo pred prihajajočo starostjo. To razlikovanje se odraža tudi na povsem medosebni ravni, pravi Simone de Beauvoir, ko so nekatere želje, čustva in zahteve nekaj povsem običajnega za mlade, pri starejših pa postanejo predmet neodobravanja ali celo zavračanja in gnusa. Iztekanje biološke ure naj bi tako kazalo in dokazovalo tudi iztekanje socialnega časa in pomikanje starejših proti družbenemu obrobju.

¹ Dr. Mojca Novak, direktorica Inštituta za socialno varstvo.

Vsaka civilizacija ima svoj model starosti, po katerem se presojajo starejši; bolj je ta model idealiziran, bolj je družba zahtevna in kruta do svojih starejših članov. Starejše najbolj vidno označuje njihov spremenjen izgled in fizična krhkost, prav tako pa tudi akumulacija posvetnih in duhovnih dobrin ter družbena in politična moč. Za razliko od sodobnih družb, ki poudarjajo in idealizirajo mladost, to je svoje produkte, ki jih še ni načel zob časa, so tradicionalne družbe razlikovale predvsem med delovno zmožnimi in delovno nezmožnimi. Hkrati pa so cenile starejše ljudi po njihovih bogatih izkušnjah in znanju, saj so predstavljali družbeni spomin, posebno tam, kjer je ta temeljil na ustnem izročilu in običajih (Minois v Johnson, Slater 1996, 327, 330).

Kljub množici drugih razlik, pa se sedanja doba na prehodu v tretje tisočletje v deželah razvitega sveta pomembno razlikuje od drugih dob tudi po svoji nelagodnosti do starejše generacije. Gre za problem, ki je ušel iz steklenice pokojninskih programov in postal ena od prioritetenih točk na različnih seznamih političnih akcij in socialnih ukrepov - pospešeno staranje prebivalstva in večanje njihovega deleža v starostni strukturi. Koncem dvajsetega stoletja je postala starost v razvitem svetu eden od problemov, ki ga je Flora (Flora 1986) napovedoval že desetletje pred tem. V članku je starost najprej obravnavana z vidika različnih teoretskih okvirov, predvsem pa je v središču interesa njena vloga pri oblikovanju in/ali spreminjanju pokojninskih programov, prav tako pa tudi njena povezanost s tveganjem siromaščenja. V delu, ki je namenjen tej problematiki v slovenski družbi, pa je težišče pomaknjeno na razmerje med starostjo in siromašenjem, kjer rezultati analize pritrjujejo tistim, ki zanikajo neposredno povezanost med obema pojavoma.

Konceptualizacija problema

Sklenitev modernega demografskega prehoda

Ob koncu dvajsetega stoletja se v razvitih industrijskih družbah končuje demografski prehod, kjer se je po eni strani končal proces zmanjševanja stopnje rojstev in smrtnosti, po drugi strani pa so bili ti procesi precej nestalni zaradi učinkov vojn na strukturo prebivalstva. Prav tako pa je k večanju deleža starejšega prebivalstva prispevala tudi daljša pričakovana življenjska doba, zaradi česar ta kohorta pridobiva posebno politično težo.

Starostna struktura prebivalstva je rezultat treh osnovnih procesov: rodnosti, smrtnosti in migracij. Če so ti procesi nespremenjeni v daljšem časovnem obdobju, se oblikuje stabilna starostna struktura in obratno, vsaka sprememba v enem od naštetih procesov povzroči spremembo starostne strukture. Tako je 'baby-boom' po drugi svetovni vojni ameriško starostno strukturo pomladil, kar bo v določenem obdobju vplivalo na to strukturo obratno - prispevalo bo k njenemu pospešenemu staranju. Čeprav je večina razvitih držav že sklenila demografski prehod, se bo staranje prebivalstva nadaljevalo še v naslednje stoletje (Grigsby v Johnson, Slater 1996, 344).

Bistvo demografskega problema je prav enostavno - v industrijskih družbah delež starejših ljudi narašča in delež aktivnih upada, toda dinamika te spremembe

je kompleksna in se spreminja od države do države. Vse razvite države beležijo podaljšanje življenjske dobe zaradi boljše prehrane in higiene, napredek medicine pa je povečal možnost preživetja mladih. Toda razlog staranja prebivalstva ne leži v podaljšani življenjski dobi, temveč v nezadostnem številu rojstev, trdijo nekateri (Johnson, Conrad, Thompson v Johnson, Slater 1996, 254).

Tako se je npr. med leti 1960 in 1990 število starejših ljudi - nad 60 let - v vseh državah članicah Evropske skupnosti povečalo za polovico in že predstavlja petino prebivalstva. Ta trend se bo nadaljeval, če bo delež rojstev še naprej upadal ali ne bo dotoka mlajših ljudi iz migracij, kar je tudi postalo pomembna politična tema (Hantrais 1995). Tako se staranje prebivalstva ne kaže kot proces, ki bi se mu morale družbe izogibati, temveč bi ga morale dojeti kot rezultat in posledico načrtovanih oz. željenih procesov, kar pa zahteva tudi prilagajanje socialnih institucij (Grigsby v Johnson, Slater 1996, 350).

Demografsko staranje kot socialni problem

V državah Evropske skupnosti se zakonska upokojitvena starost giblje med 60. in 65. letom, pokojninsko zavarovanje pa se je razširilo na vse kategorije delavcev in njihovih partnerjev, kar je še naprej večalo število ekonomsko neaktivnega prebivalstva. Toda sedanji demografski tokovi - upadanje rojstev in daljša pričakovana življenjska doba - in pospešeno upokojevanje so podrli ravnovesje v odvisnosti od mlajših k starejšim ljudem in s tem obremenili aktivno prebivalstvo bolj, kot je bilo s političnimi ukrepi predvideno.

Zato sama povprečno višja starost prebivalstva še ne pomeni ekonomskih problemov; problem je postala takrat, ko ji ni sledilo ustrezno podaljšanje delovne dobe, saj se je upokojitvena starost celo znižala. Zaradi podaljšanega procesa izobraževanja se je začetek vključevanja v delovni proces zakasnil. Te dolgoročne spremembe v zaposlovalski pogodbi - kasnejši začetek dela in zgodnejši konec - so privedle do skrajševanja produktivnega obdobja kljub izboljšanju zdravja in večjim možnostim za preživetje, ki so hkrati prispevale tudi k zvečanju produktivnih potencialov posameznika. Skrajšana doba v procesu zaposlovanja je podaljšala dobo odvisnosti in transferja virov med produktivnim in neproduktivnim delom prebivalstva (Johnson, Conrad, Thompson v Johnson, Slater 1996, 255).

Ker zakonska upokojitvena starost ne upošteva delovne zmožnosti, razen v primeru invalidnosti, je starost kot meja upokojevanja določena predvsem politično. Zaradi političnih in ideoloških razlogov je bila povsod v Evropski skupnosti določena relativno nizko ali pa se je celo vzpodbujalo k zgodnjemu upokojevanju zaradi rastoče brezposlenosti, kar se je dogajalo v času, ko so biološki, socialni in ekonomski razlogi govorili v prid podaljšanja delovne dobe. V praksi je zakonska starost upokojevanja le mejnik, ko posamezniki lahko zaprosijo za upokojitev. Na splošno se začne kreativnost ljudi zmanjševati nekako 10 let pred upokojitvijo, kar pa ni nujno odraz (ne)zmožnosti za delo. Tako zgodnje upokojevanje prisili ljudi v najprej nepolno in nato polno pokojnino v času, ko bi lahko še več let preživel v statusu zaposlenosti (Hantrais 1995, 129 - 134).

Predlagane rešitve

Spremembe v starostni strukturi, boljša zdravstvena oskrba, nižja starost upokojevanja in višje pokojnine so povzročile tudi spremembe v pojmovanju starosti, postavljanje novih vprašanj politikom in premišljanju nekaterih tradicionalnih vzorcev nege odvisnih družinskih članov, upokojitvene starosti in vloge družine. Prevladujoče rešitve se lahko razdeli v dve glavni skupini:

1. od drugega obravnavanja demografskih trendov in sicer s povečanjem podpore staršem za rojstvo in vzgojo več otrok, do plačane starševske odsotnosti, nadomestil za otroško varstvo, omogočanja ženskam, da so lahko združevale poklicne in družinske zahteve;
2. do socialne zaščite za starejše in onemogle v smislu, kako najti načine za zmanjšanje stroškov ob ohranjanju visokega standarda nege.

Ekonomski in demografski pritiski bi lahko imeli za posledico konvergenco politik, toda dogaja se prav nasprotno; vlade so prisiljene omejevati stroške, obenem pa poskušajo povišati življenjski standard starejših in nezmožnih.

Toda različne države pristopajo k reševanju omenjenih problemov različno: v nekaterih državah so bili ukrepi usmerjeni predvsem na najbolj zapostavljene skupine (Danska), drugje so bili ukrepi usmerjeni v zagotavljanje minimalne pokojnine (Španija); v Italiji je standard starejših bolj porasel kot pa pri drugih družbenih kategorijah. Povsod se povišanja življenjskega standarda ne da pripisati povečani skrbi za starejše; velikokrat je namreč rezultat večjega varčevanja v poklicnih pokojninskih skladih. Če ti skladi niso uvedeni, potem je zelo verjetno večje razslojevanje med upokojenimi, kjer so ogroženi predvsem tisti, ki jim je državna pokojnina edini vir dohodka (Hantrais 1995, 141, 143). Osrednji predlogi pa se sučejo okoli spreminjanja blaginjske in delovne pogodbe.

Blaginjska pogodba

Način, kako so sistemi blaginje in upokojevanja odražali probleme v 70. letih, je vodil D. Thompsona do sklepa, da je država blaginje "eno-generacijski" problem. Meni namreč, da se je zgodil sicer nenameren, vendar pa dosleden in uspešen poskus, ki ga je izvedla relativno obsežna kohorta, ki je nastopila svojo zrelo dobo neposredno pred in po drugi svetovni vojni, ko si je priredila glavne koristi povojne države blaginje. Ta "generacija blaginje" je veliko pridobila tako od sistemov blaginje kot od davčnih sistemov: subvencioniranje potrošnje, radodarne otroške dodatke, širjenje izobraževalnega sistema, obsežne pokojninske pravice. Ta generacija je bila vedno "čisti dobitnik" v državi blaginje, kar želi ohraniti tudi v obdobju upokojitve. Pri vsem tem pa je najbolj pomembno to, da se te zahteve (in pričakovanja) spopadajo s preobremenjenimi blaginjskimi proračuni in ko je mnogo aktivnih ljudi odvisnih od nadomestil za brezposelnost. Od sredine 70. let, ko je porasel delež mlajših odraslih z nepreskrbljenimi otroki in se zanje zmanjšal delež socialnih pomoči, so starejši ohranili ali pa celo povečali vrednost svojih državnih pokojnin.

Thompsonova zamisel o tej obliki medgeneracijskega konflikta za omejene vire je pri različnih analitikih naletela na ostre kritike, ki so mu očitale, da kohorta

ni ravno najbolj ustrezna enota za tovrstno analizo. Zagovarjati tezo o konfliktu med mladimi in starimi za iste vire oz. o "generaciji blaginje" pomeni, pravzaprav, privzeti tezo o homogenosti med generacijo starejših, ki pa ni sama po sebi umevna. Razredna delitev in delitev po spolu so bistveno pomembnejše od tiste po starosti. Prvi problem se pojavi pri določanju, kdo je mlad oz. star; po drugi strani pa je pomembna delovna kariera in možnosti dostopa do socialnih prejemkov oz. do davčnih olajšav. Daniels meni, da je pomembnejše vprašanje, kaj je to "pravična družba", pravična do starejših in do drugih (Johnson, Conrad, Thompson v Johnson, Slater 1996, 256, 257).

Delovna pogodba

V zadnjih desetletjih, ko se je poskušalo reševati obstoječe blaginjske programe, se je spremenila tudi delovna pogodba med generacijami, ki je posebej močno učinkovala na razmerje med aktivnim in neaktivnim delom prebivalstva. Kot trdi Anne-Marie Guillemard, je bil v tem okviru posebej opazen trend k zgodnjemu izstopu s trga delovne sile, kar je potekalo brez nadomestnih ukrepov za starostno omejitvev prejetja starostne pokojnine ali socialnih prejemkov. Ta ukrep naj bi bil povezan, kot pojasnjuje Lazear, z zadržanostjo delodajalcev do zaposlovanja starejših delavcev. V velikih korporacijah so namreč stroški zaposlovanja delovne sile izredno visoki, zato jih poskušajo zmanjševati z omejevanjem njenega nadomeščanja. Eden od načinov, kako to uspešno storiti, je zadrževanje starejših in izkušenih delavcev, kar se ne veže nujno niti na isto delo niti na delavčevo produktivnost, temveč gre za poskus, kako "privezati" delavca na delodajalca z lojalnostjo. S tem predstavlja ta delavec dodatni strošek, ki pa je lahko še vedno manjši od stroškov nenehnega zamenjevanja delovne sile. Druga možnost je, seveda, zgodnje upokojevanje z ugodnimi pokojninskimi programi. Dokler bodo stroški delodajalca ob zgodnjem upokojevanju manjši od stalnosti zaposlitve neproduktivnega delavca do njegove starostne upokojitve, bo zgodnja upokojitve ugodna izbira za delodajalca. Ameriške raziskave kažejo, da je to tudi ugodnejši izbor za sindikate.

Zgodnja upokojitvev je ugodna za vsakogar, le za delovno aktivne ne, saj morajo ti pokrivati stroške ugodnih pokojninskih programov ali prek davkov, povečanih prispevkov ali pa prek višjih cen produktov korporacij, ki zagovarjajo ta ukrep. Tako se zdi, da večji delež starejših med aktivnimi ni v interesu nobene strani, čeprav vladne administracije same podpirajo zgodnje upokojevanje kot reševanje problemov trga delovne sile. Ker je premeščanje zaposlitev od starejših k mlajšim še vedno zelo popularna strategija, imamo v resnici opraviti z nezdržljivostjo dveh javnih dobrin: med kratkoročno skrbjo za trg delovne sile in dolgoročnimi pokojninskimi stroški (ibid, 258-259).

V isti okvir, toda z drugačnimi poudarki, sodi tudi kriza nemškega modela glavnega prinašalca dohodka, ki temelji na načelu, da je država blaginje dinamični strukturni odgovor na nezdržljivost socialnih in ekonomskih potreb. Država blaginje je tako posrednica med socialnimi in ekonomskimi cilji, saj ščiti državljane pred tegobami in s tem zavaruje reprodukcijo družbe, obenem pa je odvisna od uspešnosti ekonomije. Nezdržljivost obeh ciljev je stalna in zahteva stalno prilaga-

gajanje režima države blaginje, pokojninski sistem pa je tipični primer, kako se morajo vlada in politični partnerji stalno prilagajati na spremenjene socialne in ekonomske razmere. Tako relativno visoke nemške pokojnine, ki se vežejo na prispevke, silijo vlado v rešitve, ki zmanjšujejo podporo ekonomsko neaktivnemu prebivalstvu, saj je močan model prinašalca dohodka preveč obsežen, da bi se ga lahko ohranjalo še naprej brez večjih sprememb. Problemi pri reformiranju tega modela pa so v tem, ker ni na voljo dovolj delovnih mest za vse tiste ženske, ki bi si znova ali pa nanovo iskale zaposlitev. Če se bo ta trend omejitvenih možnosti za polno zaposlitev nezaposlenih ali delno zaposlenih žensk nadaljeval, bodo te, ki so odvisne predvsem od partnerjevega zaslužka, še potrebovale interventno pomoč z naslova socialne varnosti (Meyer 1998, 197-199, 206).

Sklep

Delovanje blaginjskih in zaposlitvenih programov slabša razmerje med ekonomskimi in socialnimi problemi, ki se zgoščajo pri starejšem prebivalstvu. Ti problemi niso kratkoročni, ki bi se jih dalo rešiti z monetarnimi in davčnimi ukrepi. Četudi bi se delež rojstev povečal v naslednjih desetih letih, bodo problemi staranja industrijskih družb ostali aktualni še naslednjih 50 let. Gre za dolgoročni problem, ki je neznosen za vladne administracije, ki imajo raje rešitve, kot pa da bi se ukvarjale s problemi (Johnson, Conrad, Thompson v Johnson, Slater 1996, 260).

Tako pridobiva starost pomembno vlogo v prerazdelitvenem konfliktu in nova pogodba med generacijami mora zadevati spremembe v dokladnem pokojninskem sistemu (pay-as-you-go). Pokojninski sistem zadeva legalno pogodbo med dvema generacijama: med zaposlenimi, ki plačujejo prispevke, in med upokojenimi, ki prejemajo pokojnino. V resnici pa gre za družbeno pogodbo med tremi generacijami, saj so posredno vključeni tudi mladi, ki še ne delajo, bodo pa plačevali v prihodnje, a nimajo ustreznega vpliva na institucionalizacijo tega odnosa.

Revni starejši: ohranjanje stereotipa ali realnost?

Na blaginjo posameznika dramatično vpliva tudi starost, predvsem pa običajno trga delovne sile ter s tem aktivnega dela populacije in pa spremenjeni vir glavnega dohodka. Velikokrat se s tem bistveno poveča rizičnost znižanja blaginje in povečanje siromaštva. Ne glede na to pod kakšnimi pogoji se posameznik upokoji, ostaja vprašanje, ali je verjetno, da se bo statistično preselil v razred s pomembno nižjimi dohodki, odprto.

Vzporedno z naraščajočo ogroženostjo z brezposelnostjo se je zmanjšala možnost starejših, da bi si sami izbirali izstop s trga delovne sile. Mnoge države so v začetku reševale brezposelnost prav z zgodnjim upokojevanjem, s čimer so poslabšale razmerje med zaposlenimi in vzdrževanimi ter obremenile državni proračun. Ta proces je bil posebej izrazit v Italiji, kjer so nadomestila za brezposelnost nizka in kjer velika podjetja s tihim soglasjem države rešujejo svoje probleme zaposlovanja s prestrukturiranjem in zgodnjim upokojevanjem in začasnim zaposlovanjem.

V Evropi imajo upokojeni povsod pravico do dela, ne da bi bila pri tem ogrožena njihova pokojnina. Ta trend je odraz nizkih plač v preteklosti, ki so se prevesile v nizke pokojnine in potrebo po dodatnem plačanem delu. V mnogih državah je bilo zgodnje upokojevanje široko sprejeta strategija reševanja problemov zaposlenosti, ki pa je po drugi strani povečala ogroženost z revščino in izključenostjo.

V evropskih državah so starejši relativno dobro zaščiteni v primerjavi z nekaterimi drugimi skupinami, kot so dolgoročno brezposelni in otroci iz velikih družin. Ker v vseh državah predstavljajo upokojenci pomemben del volilnega telesa, se njihov standard ni bistveno spremenil v primerjavi z drugimi skupinami ali pa se je celo izboljšal, kot na primer na Poljskem.

Tako se v mnogih tranzicijskih državah zdi, da so upokojenci doživeli večji psihološki šok zaradi liberalizacije cen in inflacije, kot pa zaradi premizkih pokojnin (n.pr. Romunija, Albanija). Velik del upokojencev prejema minimalne pokojnine, ki pa so relativno visoke v primerjavi s povprečnimi plačami. Problem večje revščine upokojencev se tako kaže predvsem kot problem revnih držav, kjer je državni proračun visoko obremenjen s socialnimi stroški, upokojevanje precej zgodnejše kot drugje (tudi do 8 let), ko visoka inflacija znižuje realno vrednost pokojnin in kjer upokojenci predstavljajo več kot četrtino prebivalstva. Poviševanje upokojitvene starosti pa lahko v teh deželah, podobno kot v Zahodni Evropi, privede do večjega invalidskega upokojevanja, saj poskušajo ljudje maksimizirati svoj dohodek v strateškem trikotniku brezposelnosti, invalidnosti in upokojitve. Tistim, ki niso zajeti ali pa so le delno zajeti v pokojninsko zavarovanje, je namenjena socialna pomoč. V Bolgariji delež teh ne presega 5 odstotkov. V revnih tranzicijskih državah se pojavlja tudi grožnja, da bodo upokojenci prikrajšani pri reformiranju pokojninskega zavarovanja (Duffy 1998, 61, 88-89).

Nasprotno pa Smeeding (1991) na osnovi svojih raziskav sklepa, da so matriarhalne družine bolj zastopane v segmentu revnega prebivalstva (v državah, ki so vključene v *Luxemburg Income Study*). Hkrati pa zavrača tezo, da so starejši in upokojenci bolj izpostavljeni revščini. Ta trditev je veljala v petdesetih in šestdesetih letih, sredi osemdesetih let pa je ta zgodba izgubila svojo empirično podlago. Posameznih primerov ne gre zanikati, o splošnem vzorcu pa ne moremo govoriti.

Podobne trende odkriva v Združenih državah Amerike Smolensky (1988); ki ugotavlja, da se je:

1. stopnja revščine med starejšimi po letu 1939 precej zmanjšala, posebno po letu 1969, ko je bil uveden program "vojne proti revščini";
2. stopnja revščine med otroki v obdobju 1939 - 1969 precej zmanjšala, toda po letu 1969 se je spet povečala;
3. po letu 1974 se je revščina med otroci povečala na račun starejših.

Te premike se lahko pojasni takole. Premik so pripisali političnim ukrepom, ki so bolj usmerjeni v zmanjševanje revščine starejših. Toda povečanje revščine med otroki ne gre pripisati temu istemu dejstvu, kot se to običajno trdi, temveč dejstvu, da vedno več otrok živi v revnih in v enoroditeljskih družinah, ki so posebej izpostavljene grožnjam siromašenja (Novak 1994, 121-122).

Skratka, če odmislimo izstopajočo splošno revščino v nekaterih evropskih tranzicijskih državah, potem starejši in upokojenci ne veljajo za tisto socialno kategorijo, ki bi jo v primerjavi z drugimi močnejše ogrožala revščina in siromašenje. Kako pa je v Sloveniji?

Slovenija v primežu posledic demografskega prehoda

Slovenska družba se lahko po številnih kazalcih primerja z razvitejšimi evropskimi državami, med katerimi je posebno pomemben ta, ki govori o razmerju med aktivnim in neaktivnim delom prebivalstva. Če se meri aktivnost s starostno dobo med 15. in 59. letom starosti, potem je neaktivnih 35 odstotkov prebivalstva, čeprav nekatere ocene govorijo o razmerju 2 : 1. Nizka stopnja rodnosti in priselivitvene rasti pa govorita o pospešenem staranju celotnega prebivalstva. Čeprav je delež žensk v delovni sili (44.4 odstotkov) bistveno višji kot v marsikateri drugi evropski državi, pa je pričakovana življenjska doba v sorazmerju z drugimi državami - ženske živijo (78.2 leti) skoraj za let dlje kot moški (70.8 let). V nasprotju z drugimi evropskimi državami pa je poprečna upokojitvena starost za oba spola relativno nizka: dobrih 58 let za moške in skoraj 55 let za ženske. Prav tako je neugodno razmerje med upokojenimi in aktivnimi zavarovanci (zaposlenimi), saj se je število upokojenih od leta 1981 skoraj podvojilo (273.000 leta 1981 in 468.000 leta 1997). Delež upokojenih tako predstavlja četrtno (24 odstotkov) celotnega prebivalstva, razmerje med njimi in zaposlenimi pa se je od leta 1991, ko je bilo 1 : 2, še zmanjšalo in sicer na 1 : 1,7. Demografske projekcije podobno kot drugje kažejo še na nadaljnje naraščanje števila upokojenih, ki naj bi se po letu 2000 celo povečalo, medtem ko se delež zaposlenih ne bi bistveno spremenil. V okviru podobnih demografskih gibanj in sedaj prevladujočega pokojninskega sistema (dokladni sistem) se pričakuje nadaljnja porast obremenjevanja družbenega bruto proizvoda s pokojninami od sedanjih 14.42 odstotka za leto 1997 na predvidenih 26 odstotkov leta 2040 (Priatelj 1998).

Zahteve po reformiranju pokojninskega sistema spremljajo različne kritične note in nasprotovanja, ki predvsem sedanjo generacijo upokojencev predstavljajo kot generacijsko zavezo, ki se mora braniti pred iniciativami sprememb mlajših kohort. Prav tako pa jih spremljajo tudi prepričanja, da je v primerjavi z mlajšimi, z zaposlenimi, starejša kohorta bolj ogrožena s siromašenjem in slabšimi življenjskimi pogoji. Starost pa naj bi bila ob spolu tudi najpomembnejši dejavnik tveganja siromaštva. Tako je namen analize preveriti, ali razpoložljive informacije potrjujejo tem trditvam, ali pa jih morda celo zanikajo.

Demografska struktura predmeta analize

V analizo so bili zajeti podatki, ki so bili leta 1994 zbrani z vprašalnikom Kvaliteta življenja v Sloveniji na reprezentativnem vzorcu anketiranih (anketo je izpeljal Inštitut za družbene vede Fakultete za družbene vede v Ljubljani). Vse ana-

lize so bile narejene na podvzorcju zaposlenih (kot zaposleni so šteti vsi, ki niso bili upokojeni in so delali s polnim ali polovičnim delovnim časom, ki so delali na svoji kmetiji ali v svojem podjetju, obrti ali v svobodnem poklicu) in na podvzorcju upokojenih. Tako je bilo v analizo vključenih 958 zaposlenih (52.1 odstotek celotnega vzorca) in 499 upokojenih (27.6 odstotkov celotnega vzorca).

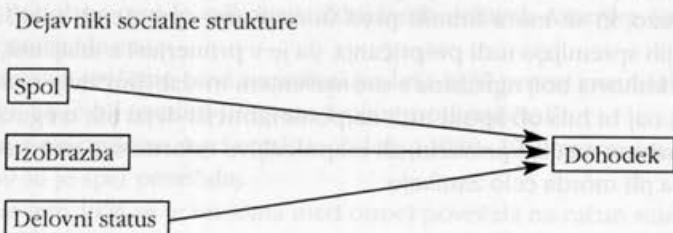
Tako vzorec anketiranih sestavljata dve osrednji kategoriji: zaposleni in upokojeni v razmerju 2 : 1. Spolna struktura kaže dvojno podobo: med zaposlenimi je več moških kot žensk, toda med upokojenimi je slika ravno obratna - moški in ženske so zastopane v razmerju 2 : 3. Izobrazbena struktura pa prav tako potrjuje znana dejstva, da so mlajše generacije bolj izobražene od starejših - delež zaposlenih z višjo ali visoko izobrazbo (13.3 odstotka) je dva in polkrat večji od iste kategorije upokojenih (5.7 odstotka) in obratno - upokojenih le s končano osnovno šolo (60.1 odstotek) je dvakrat več kot iste kategorije zaposlenih (30.8 odstotka).

Blagostanje

Raziskovanje življenjske ravni je umeščeno v dolgoletno tradicijo raziskovanja blaginje na individualni ravni, kjer se prepletajo različni pristopi, umeščeni v nedra različnih družbenih disciplin, hkrati pa mu tudi občasno spogledovanje z agregatnim zbiranjem podatkov ni tuje, zaradi česar si posledično pridobi drugačne oznake. Med najbolj znanimi in zglednimi pristopi je še vedno švedska analiza (Erikson 1993), kjer je v središču raziskovalnega interesa dostop do življenjskih virov, tuja pa mu prav tako tudi ni anketirančeva ocena tega dostopa (Novak 1995, 6). V primeru te analize bo v središču pozornosti predvsem blagostanje anketiranih kot se kaže na ravni bivalnih, finančnih in materialnih pogojev.

Pri ponazoritvi tokov analize je smotrno oblikovati dvostopenjski model in najprej ponazoriti preverjanje hipoteze: *socialni dejavniki, kot so spol, status upokojenosti in izobrazba, ne vplivajo na dohodek gospodinjstva*.

Skica 1: Vpliv socialne strukture na dohodek

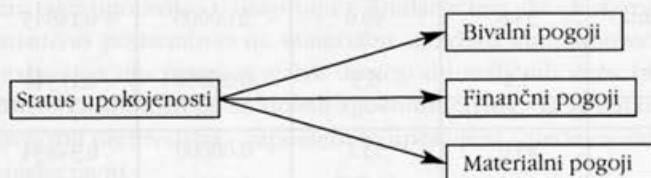

Številni viri podpirajo tezo, da ženski spol in starost, poleg pripadnosti etnični manjšini in nezaposlenosti, prav tako pomembno vplivata na siromašenje in tako potencialno pripomoreta k oblikovanju socialnih manjšin (Townsend 1979). Celo več, naštetí dejavniki pospešujejo ranljivost ogroženih družbenih skupin kot so

družine mater samohranilk, priseljencev, upokojenih in vdov, mladih družin z večjim številom nepreskrbljenih otrok (Hauser, Fischer 1990; Ringen 1986), medtem ko drugi predvsem enoznačni vpliv starosti in upokojenosti na siromašenje zanikajo (Smeeding 1991).

Druga hipoteza pa predpostavlja, da status upokojenosti ne vpliva na blagostanje posameznika in se lahko ponazori v naslednjem modelu.

Skica 2: Vpliv statusa upokojenosti na blagostanje.

Za dokazovanje navedenih hipotez bodo v analizo pritegnjeni naslednji kazalci:

1. socialne strukture, merjene s spolom, doseženo izobrazbo in delovnim statusom (zaposlen, upokojen);
2. blagostanja, merjenega z materialnimi pogoji (posedovanje telefona, avtomobila, gospodinskih pripomočkov in aparatov zabavne elektronike), bivalnimi pogoji (kopalnica, stranišče, vlažnost, gostota - površina na stanovalca) in finančnimi pogoji (sposobnost zbrati v tednu dni znesek v višini 200.000 sit oz. USD 720, kar je bil petkratnik povprečnega dohodka v juniju 1994);
3. siromaštva, merjenega z monetarno mero (polovica mediane dohodka na člana gospodinjstva) in nemonetarno mero (izjava anketiranih, ali jim kdaj zmanjkuje denarja za pokrivanje nujnih življenjskih potrebščin, kot so hrana in oblačila ter plačilo stanarine).

Križanje in Cramerjev V-test so bile uporabljene statistične metode (Preglednica 1).

Preglednica 1: Blagostanje – primerjava med zaposlenimi in upokojenimi v odstotkih

Pogoji	Zaposleni	Upokojeni	Signifikanca	Cramer Vtest
<i>Bivalni</i>				
Solastnik stanovanja	63.5	81.3	0.00000	0.22393
Stanovanjski podstandard	34.8	49.6	0.00000	0.14845
Podstandardna opremljenost	3.4	6.5	0.00000	0.17349
<i>Posedovanje</i>				
barvne TV	24.0	53.1	0.00000	0.34834
Barvna TV+	69.4	34.782	0.00000	0.34834
<i>Finančni</i>				
Poprečni dohodek v sit	34.294	34.782	0.81000	0.0579
Večji dohodek od poprečnega	38.3	39.8	0.61402	0.01379
Večji dohodek od min.živ.str	31.4	33.2	0.51195	0.01793
Dohodek večji od zjamč. OD	76.9	76.7	0.92816	0.00247
Prejemnik den. pomoči	5.9	5.1	0.53556	0.01623
Zbere 200.000	57.1	31.1	0.00000	0.23942
<i>Materialni</i>				
Ima avto	80.2	45.2	0.00000	0.33533
Ima počitniško hišico/prikol.	6.4	9.2	0.05083	0.05116
Ima zemljišče	10.4	11.6	0.49358	0.17940
<i>Siromaštvo</i>				
Zmanjka denarja	40.7	38.1	0.32827	0.02561
<i>Zadovoljstvo</i>				
s stanovanjem	77.4	82.0	0.12171	0.05370
z mat.stanjem	52.5	45.0	0.02423	0.07138

Vpliv socialne strukture na dohodek

Kakorkoli se spreminja razmerje med aktivnim in neaktivnim delom prebivalstva, predvsem s hitrim povečevanjem deleža starejših, pa ostajajo nespremenjena prepričanja, da se z vsako izključitvijo oz. zapustitvijo trga delovne sile poveča tveganje siromašenje nezaposlenih. Celo več, starost in ovdovalost sta dolgo veljala za sinonima revščine; zaposlenost pa se je pojmovala kot funkcionalni ekvivalent relativne blaginje (Gans 1992,48).

Kot so mednarodne primerjave o povezanosti med starostjo in večjim osiromašenjem neskladne - eni tej povezanosti pritrjujejo (n.pr. Gans 1992), medtem ko jo drugi zanikajo (Smeding 1991) - je podobno tudi s tovrstnimi informacijami v Sloveniji. Medtem ko Ružič (1994, 307) in Žnidaršič (1995) to zvezo potrjujeta, jo Novak (1996) zanika. Slednja avtorica ima tudi verjetno pojasnilo o tem, kaj je razlog teh razlik. Po njenem mnenju je potrebno iskati njihov izvor v različnih merah; prvi avtorici (Ružič, Žnidaršič) merita ekonomski standard z odhodki gospodinjstva, medtem ko ga tretja avtorica (Novak) meri s prihodki. Slednja pa prav tako ugotavlja - v nasprotju z Žnidaršičevo, da ob starosti tudi spol ne vpliva statistično pomembno na materialni standard ljudi, temveč predvsem nižja izobrazba in z njo povezan slabši dostop do različnih virov blaginje (Novak 1996). Naštete značilnosti pa so dovolj zgovoren razlog, da se natančneje analizirata dve kategoriji prebivalstva - zaposleni in upokojeni - glede na različne razsežnosti življenjske ravni.

Vpliv statusa upokojenosti na blagostanje

Dejavnikov vpliva na blagostanje posameznika in skupnosti, v kateri biva in živi, je več; predmet analize pa bodo naslednji pogoji: bivalni, finančni in materialni.

Bivalni pogoji se najbolj pregledno opišejo s podatki o kakovosti stanovanja in njegovi opremljenosti z različnimi gospodinjskimi in drugimi aparati. Med pomembne podatke pa sodijo tudi tisti o tipu lastništva stanovanj, v katerih biva opazovana populacija. Obe opazovani kategoriji, zaposleni in upokojeni, približno enako pogosto bivata v najemniškem stanovanju (8 odstotkov), medtem ko so upokojeni pogostejše lastniki stanovanj (80 odstotkov), vendar pa manj pogosto bivajo v stanovanjih svojih sorodnikov (7.4 odstotka) kot pa zaposleni (26.4 odstotkov). Ta slika ne govori toliko v prid boljši lastniški stanovanjski strukturi upokojenih, kot kaže na pomemben vzorec sobivanja staršev in njihovih otrok, kjer bodo ti zelo verjetno dediči stanovanjskih prostorov svojih staršev.

Kljub temu, da se lahko v primerjavi bivalnih razmer prebivalstva v zadnjem desetletju opazijo vidne izboljšave, čeprav v manjši meri pri tistih z nižjo izobrazbo; znane ugotovitve tudi kažejo, da se problem neprimerno opremljenih stanovanj zgošča predvsem med najstarejšim prebivalstvom ter tistimi z nižjo izobrazbo, medtem ko je pri višji izobrazbeni kategoriji ta problem popolnoma izginil (Mandič 1995, 223). Ko se upošteva standard primerne opremljenosti - stanovanje ima tuš ali kopalnico, stranišče na izpiranje, ni vlažno, povprečna površina na osebo pa je med 15 in 25 kvadratnimi metri (pri nadstandardni opremljenosti so izpolnjeni vsi standardni pogoji, površina na osebo pa je vsaj 25 kvadratnih metrov), se pokaže, da upokojeni (polovica) pogostejše bivajo v podstandardno opremljenih stanovanjih kot pa zaposleni (tretjina). Čeprav je zveza med zaposlitvenim statusom in primerno opremljenostjo stanovanj značilna, je šibka, kar navaja na to, da so za vzpostavitev te zveze prav tako, ali celo bolj, pomembni tudi drugi dejavniki.

Bivalne pogoje dopolnjuje opremljenost gospodinjstva z različnimi predmeti trajne potrošnje, kot so različni gospodinjski aparati ali predmeti zabavne elektronike. Tako je velika večina gospodinjstev (sedem desetih pri zaposlenih anketi-

rancih in osem desetih pri upokojenih) standardno opremljenih, saj imajo štedilnik, hladilnik in/ali zamrzovalnik in pralni stroj. Medtem ko je nadstandardna opremljenost (še pomivalni stroj in mikrovalovna pečica) bolj značilna za kategorijo zaposlenih. Tudi v tem primeru je povezanost med opremljenostjo stanovanj s tovrstnimi predmeti in zaposlitvenim statusom značilna, je pa razmeroma šibka in nas opozarja na pomembno delovanje tudi drugih dejavnikov. Nasprotno pa je pri posedovanju predmetov zabavne elektronike, kjer je barvni televizor zaščitna znamka upokojenih, medtem ko imajo zaposleni običajno poleg tega še glasbeni stolp, video napravo in osebni računalnik, zveza med temi spremenljivkami in zaposlitvenim statusom precej močna, kar nas lahko navaja na sklep, da se posedovanje teh predmetov veže tudi na generacijsko pripadnost.

Pri merjenju bivalnih pogojev pa je posebno zanimiv podatek, da ti ne vplivajo na zadovoljstvo z njimi; četudi upokojeni pogosteje bivajo v podstandardnih bivalnih pogojih kot zaposleni, so z njimi zadovoljni. Celo več, statistične mere kažejo, da je primerjava med obema dejavnikoma statistično nerelevantna.

Finančni pogoji posameznika in skupnosti, v kateri biva, so podobno kot druga dva sklopa - bivalni in materialni pogoji - odvisni od poklica in z njim povezane zaposlitve in dohodka, obenem pa še od števila članov skupnosti, ki se s tem dohodkom preživljajo. Med denarnimi kazalci, ki so pomembni za to analizo, je med prvimi dohodek na člana gospodinjstva, ki je bil izračunan tako, da je bil poprečni skupni mesečni dohodek gospodinjstva v zadnjih treh mesecih pred anketiranjem (1994) deljen s številom članov gospodinjstva.

Tako se je izkazalo, da je bil poprečni dohodek na člana gospodinjstva pri obeh opazovanih kategorijah skoraj enak (med 34.000 sit in 35.000 sit), medtem ko je bil za celoten vzorec nižji (32.721 sit). Statistične mere pa pravijo, da je zveza med dohodkom na člana gospodinjstva in zaposlitvenim statusom statistično neznčilna, kar pomeni, da na njegovo višino vplivajo drugi dejavniki, ne pa izbrana dva. Prav nasprotno pa kaže opazovanje zveze med zaposlitvenim statusom in zmožnostjo aktiviranja dodatnih finančnih virov; zveza je značilna in vredna upoštevanja, saj bi zaposleni lažje (dobra polovica) aktivirali potrebna dodatna finančna sredstva kot pa upokojeni (tretjina). Družina in prijatelji torej, neformalne mreže - bi bila pri obeh kategorijah najpogosteje vir teh sredstev, čeprav ne enako pogosto.

Nedenarni kazalci pa ne kažejo le na *materialne pogoje* anketiranih, temveč tudi na eventualni dostop do drugih virov (siva ekonomija), ki pa se odražajo na njihovem blagostanju. Lastništvo materialnih dobrin kot so avto, počitniška hišica ali prikolica, hiša in/ali stanovanje in zemljišče, ki ga anketirani ne uporabljajo, dodatno osvetljuje njihove materialne pogoje. Uporabljene statistične mere kažejo, da je med statusom upokojenosti in naštetimi dobrinami statistično značilna zveza, čeprav v glavnem šibka, razen pri posedovanju avtomobila, kjer je zmeroma močna.

Pomembna plat vsakega blagostanja je tudi njegovo nasprotje - neblagostanje oz. *siromaštvo*, posebno v smislu splošno privzete premise, da je zaposlenost ekvivalent blagostanja in zadosti zanesljivo zagotovilo pred tveganjem siromašenja. V tem okviru veljajo starejši, posebno pa vdove, za tiste kategorije, ki sodijo med

posebej ranljive. Ko se preverja odvisnost rizikov siromašenja (nižji dohodek in lastna ocena o zmanjkoivanju denarja za najnujnejše življenjske potrebščine) od statusa zaposlenosti, se pokaže, da so zveze med njima statistično nepomembne. Skratka, višina razpoložljivega dohodka ni odvisna od statusa zaposlenosti - biti zaposlen ali upokojen, temveč od drugih - žal, nemerjenih - dejavnikov. To sliko potrjuje tudi podatek, da enak delež obeh opazovanih kategorij (pet odstotkov) prejema denarno pomoč ali določeno obliko varstvenega dodatka zaradi nižjih dohodkov od uradnega kriterija za minimalne življenjske stroške. Podobno velja statistična neznačilnost tudi za zvezo med statusom upokojenosti in *osebno presojo o zmanjkoivanju denarja* za najnujnejše življenjske potrebščine.

Glede na podano sliko blagostanja je tudi zanimivo ugotoviti, kako so v tej povezavi ljudje zadovoljni z danimi materialnimi pogoji. Podatki kažejo, da je to zadovoljstvo sicer statistično značilno povezano s statusom zaposlenosti, vendar pa je ta zveza šibka, kar samo pomeni, da imajo pomembnejšo vlogo drugi dejavniki. Tako zaposleni kot upokojeni ocenjujejo svoje materialne pogoje takole: dobra osmina kot slabe, polovica kot dobre, medtem ko se dobra tretjina ne more odločiti med skrajnima vrednostima.

Primerjava blagostanja med zaposlenimi in upokojenimi kaže na znano ugotovitev, ki pravi, da dejstvo, ali nekdo biva ali v palači ali v bajti, ne vpliva bistveno na njegovo zadovoljstvo in prav tako ne na njegovo oz. njeno srečo (Allard 1993).

Sklep

Ob primerjavi ugotovitev analize s postavljenima hipotezama je potrebno poudariti naslednje:

1. med merjenimi dejavniki socialne strukture na dohodek gospodinjstva učinkuje le dosežena izobrazba, ne pa spol ali pa status upokojenosti;
2. status upokojenosti je povezan z življenjskimi pogoji, vendar v manjši meri, razen pri posedovanju avtomobila;
3. slednje dejstvo ne zmanjšuje zadovoljstva upokojenih s pogoji, v katerih živijo.

Opravljen analiza in njene ugotovitve pritrjujejo tistim, ki zagovarjajo tezo, da starost sama po sebi in status upokojenosti nista enoznačna napovednika slabšega dostopa do življenjskih virov, slabših življenjskih pogojev in večjega tveganja siromašenja. Te ugotovitve prav tako pritrjujejo tistim kritikam, ki zanikajo obravnavo upokojenih in starejših kot monolitne kohorte in s tem zanikajo njihovo socialno stratificiranost. Nasprotno, ugotovitve analize kažejo na nespremenjeno dejstvo, da se ljudje razlikujejo v življenjskih možnostih predvsem po svoji razredni pripadnosti, kar, seveda, ne zanika učinkovanja drugih dejavnikov. Tako je spremenjen poudarek, saj ne gre za zanikanje pomena starosti in upokojenosti na dostop do življenjskih virov, temveč za njuno obravnavo v sklopu drugih dejavnikov kot sta izobrazba in poklic oz. socialni status, ki imajo običajno odločilni vpliv na opazovani pojav. Takšna interpretativna drža pa kaže tudi na poskus izogibanja enorazsežnostnemu opazovanju določenega pojava, kar podoba sicer zaplete, pa je zato verodostojnejša.

Literatura

- Duffy, Katherine. 1998. Opportunity and Risk: Trends of Social Exclusion in Europe. Strasbourg: Council of Europe. Poročilo.
- Erikson, R. 1993. "Description of Inequality: The Swedish Approach to Welfare." Str. 67-83 v M. Nussbaum in A. Sen (Ur.) The Quality of Life Research. Oxford: Clarendon Press.
- Goedhart, T. V. Halberstadt, A. Kepteyn, B.M.S. Van Praag. 1977. "The Poverty Line: Concept and Measurement." The Journal of Human Resources, 12 (503-520).
- Hantrais, Linda. 1995. Social Policy in the European Union. London: Macmillan Press.
- Hauser, R., I. Fischer. 1990. "Economic Well-being among One-Parent Families." Str. 237-271 v T.M. Smeeding, M. O'Higgins in L. Rainwater (Ur.) Poverty, Inequality and Income Distribution in Comparative Perspective - The Luxemburg Income Study. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Johnson, Julia, Staler, Robert. 1996 (1993). Ageing and Later Life. London: Sage Publications.
- Luckhaus, Linda, Ward, Sue. 1997. "Equal pension rights". Journal of European Social Policy, 7 (3): 237-253.
- Meyer, Traute. 1998. "Retrenchment, reproduction, modernisation: Pension Politics and the decline of the German breadwinner model". Journal of European Social Policy, 8 (3): 195-212.
- Novak, Mojca. 1994. Dober dan, revščina; Dejstva, pristopi, politike. Ljubljana: Socialna zbornica Slovenije.
- 1995. "Konceptualna vprašanja proučevanja kakovosti življenja." Str. 7-24 v I. Svetlik (Ur.) Kakovost življenja v Sloveniji. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- 1996. "Poverty: Facts and Feelings". Družboslovne razprave, 12 (22-23): 84-98.
- 1997a. Human Dignity and Social Exclusion - Country Report on Slovenia. Strasbourg: Council of Europe. Poročilo.
- 1997b. Razvoj evropskih modelov blaginje. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo. Učbenik.
- Ringen, S. 1985. "Toward a Third Stage of Measurement of Poverty." Acta Sociologica, 28(2): 99-113.
- Ružič, G. 1994. "Anketa o porabi gospodinjstev kot vir analize revščine v Sloveniji." Str. 302-307 v T. Banovec in A. Kramberger (Ur.) Slovenija, statistika, Evropska unija. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko in Statistično društvo Slovenije.
- Smeeding, T. 1991. "Cross National Patterns of Retirement and Poverty among Men and Women in the 1980's: Full Stop or Withdrawal." The Luxemburg Income Study Papers - št. 69.
- Townsend, P. 1979. Poverty in the United Kingdom. A Survey of Household Resources and Standard of Living. New York: Penguin Press.
- 1993. The International Analysis of Poverty. London: Harvester Wheatsheaf.
- Žnidaršič, E. 1995. "Kdo so revni v Sloveniji?" Str. 215-226 v T. Banovec in A. Kramberger (Ur.) Statistika dela, delovnih in življenjskih pogojev. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije in Statistično društvo Slovenije.